
IN MEMORIAM

PJER FRANKASTEL

Kada počne nova akademska godina na Sorboni, studenti koji su se okupljali u maloj sali u Ulici Varen više neće imati prilike da slušaju predavanja jednog koliko umnog toliko i skromnog i neupadljivog čoveka. Pjer Frankastel, koji je godinama sa autoritetom izvanrednog poznavoca govorio o jednoj od, po njegovim rečima, najopsenjujućih aktivnosti čoveka, zauvek je učtao početkom ove godine (1900—1970). Ostalo je da govori njegovo delo, a ono je dovoljno ubedljivo i snažno.

Ime Pjera Frankastela postalo je skoro identično sa disciplinom kojoj je on svojim radovima obezbedio autoritet. Neko je rekao: »Malo je istoričara i kritičara umetnosti koji su posle rata pokrenuli toliko ideja kao Pjer Frankastel«. Još i više — za Frankastela se može reći da je jednu disciplinu koja je imala svoje prethodne tumače doveo do stupnja njene pune zrelosti i na taj način postao njen utemeljivač u modernom smislu. Pojavom njegovog dela »Slikarstvo i društvo« završio se period priprema. U tom delu, po oceni mnogih, postavljeni su temelji moderne sociologije umetnosti. Slede »Umetnost i tehnika«, jedino Frankastelovo delo prevedeno na srpskohrvatski jezik, »Realnost figurativnog« i druga njegova dela. U njima dolazi do izražaja jedna nova koncepcija umetnosti, afirmiše se nov pristup umetničkom svetu. Polazeći od toga da je umetnost jedna od značajnih manifestacija ljudskog duha, Frankastel je uvek nastojao da tu manifestaciju poveže sa drugim ljudskim manifestacijama, da umetnost smesti u okvire ljudskog i društvenog života, da joj u tim reacijama odredi mesto i značaj. Pišući svojevremeno predgovor za knjigu »Umetnost i tehnika«, Aleksa Celebonović je istakao upravo ovo Frankastelovo shvatanje umetnosti. »Frankastel smatra umetnost kao jednu bitno stvaralačku aktivnost,

koja ima svoje posebne oblike, ali nije odvojena od drugih ljudskih aktivnosti«. Gvido Marpurgo-Taljabue u knjizi »Savremena estetika« takođe naglašava da je Frankastel uvek smatrao da mora da se istražuje sredina u kojoj se umetnik razvija i deluje, ali da istraživanje mora da obuhvati i poruku koju nosi umetničko delo. Frankastel, međutim, ne bi ostao poznat samo po tome što insistira na vezi između umetnosti i društva, jer su i drugi ispitivali taj odnos. Bitno je kako je on tu vezu shvatao. Novina i originalnost Frankastelova pogleda došli su do izražaja i u shvatanju funkcije umetnosti, i u shvatanju relacije između umetničkog dela i publike i u shvatanju samog čoveka i društva.

Ma koliko bila društveno uslovljena, umetnost pre svega nije epifenomen društvene stvarnosti. U knjizi »Umetnost i tehnika« Frankastel izričito iznosi svoje shvatanje o stvaralačkom karakteru umetnosti. Umetnik, po njemu, »ne savlađuje imanentne vrednosti da bi ih materijalizovao, on je stvaralac u suštinskom smislu reči. Umetnost je neimarstvo, moć zavodjenja reda i preuobličavanja. Umetnik ne prevodi, on izumeva. ...Pomoću umetnosti društva čine svet nešto ugodnijim ili nešto moćnijim, i ponekad uspevaju da ga izvuku ispod gvođenih pravila materije ili društvenih ili božanskih zakona da bi ga za trenutak učinili malo više ljudskim.« Na jednom drugom mestu, u studiji »Problemi sociologije likovnih umjetnosti«, objavljenoj u velikom Gurvičevom zborniku »Sociologija«, Frankastel kaže sledeće: »Cjelokupan razvoj umjetnosti ukazuje na težnju umjetnika da učestvuje u obnavljanju doživljavanja svijeta, obnavljanju koje u današnje doba duboko uzbuđuje čovječanstvo«. Na ovaj način Frankastel umetnost određuje kao ljudsku stvarnost posebnog reda, a umetničku aktivnost kao prevashodno stvaralačku aktivnost.

Umetničko delo Frankastel shvata izrazito dinamički, kao relaciju koja od umetnika vodi do drugog čoveka koji na poseban način učestvuje u tom delu. Stoga umetničko delo ne može da se shvati kao zatvoren sistem znakova. U prethodno navedenoj studiji Frankastel određuje prirodu ovoga odnosa: »Sve likovne predodžbe — pa čak i sve umjetničke predodžbe — imaju karakter releja. Sistem nepokretnih ili pokretnih znakova koji posreduje između svijeta stvaraoča i svijeta gledaoca ni u kojem slučaju ne može biti potpuno skladan stanju bilo jedne bilo druge svijesti«. Takvo shvatanje umetničkog dela i umetničkog osećanja omogućava Frankastelu da i sam oblik shvati dinamički. »Oblik je dinamika. On nije u objektu nego u impulsu iz kojega se rodio«. Umetničko delo,

istina, ima svoju strukturu, svoju unutrašnju logiku, ono što se obično naziva koherentnošću dela. Ta strana takođe ne izmiče sociološkom proučavanju. Pod sociologijom umetničkih dela Frankstel razume sociologiju »tipova likovnih objekata koja polazi od kombiniranog proučavanja oblika i funkcija«. Zavisno od pojedinih kategorija umetničkih dela menja se i način unutrašnje povezanosti, a i njihova društvena funkcija. Sve »zavisi od odabranog medijuma i od toga koje je naše osjetilo u prvom redu pozvano da ga primi«. Polazeći od ovakvog shvaćanja umetničkih dela, Frankstel na tom planu sociološke analize određuje dva značajna cilja. Jedan od tih ciljeva se sastoji u tome da se »objasni uloga što je estetski objekat zadobiva pošto je već stvoren«, a drugi cilj se svodi na težnju da se istraže kriterijumi »unutrašnje povezanosti objekata i njihovi odnosi s ostalim pojmovnim vrijednostima koje važe u društvu«. Međutim, tek prelazeći na plan sociologije, kako kaže Frankstel, načina prezentacije, može da se utvrdi odnos između unutrašnjeg poretka jedne strukture i sveta koji je okružuje. Na taj način umetničko delo posmatramo »kao jedan od oblika duhovne djelatnosti u kojoj se, u određenoj sredini, ostvaruju dijalektički odnosi između stvarnog i imaginarnog«.

Pored toga što umetnost shvata kao specifičnu ljudsku stvarnost koja ima svoje zakone, Frankstel i na čisto antropološkom planu zastupa jedno savremeno i napredno gledište. On i samog čoveka shvata na izrazito dinamičan način, name kao istorijsku kategoriju koja se stalno uobličava kroz proces društvene evolucije. Uvod za knjigu »Umetnost i tehnika« sadrži to njegovo humanističko credo. On veruje u sposobnost čovečanstva da stvara u raznim oblastima stvarnosti. »Sutra, kao i juče, novog humanizma biće jedino u sve jasnijoj svesti nekog apstraktnog i večitog čoveka nego u svesti nestalnih bića od krvi i mesa kakvi jesmo«. Stoga ni umetnost ne može da se shvati kao nepromenljiva kategorija u jednom inače dinamičkom svetu čoveka. Ljudski svet se stalno preobražava, a umetnost je jedan od činilaca tog preobražaja. Umetnost nam »otvara neposrednije puteve i puteve bolje prilagođene psihološkom iskustvu, koliko novom toliko i pozitivnom, jednog spoljašnjeg sveta koji je tehnika potpuno preobrazila«. U daljem obrazlaganju ovog stava o odnosu čoveka i prirode Frankstel izražava svu zrelost svoga poimanja čoveka, društva i umetnosti. »Kad dođe do istinskih novina u poretku moći kojima čovek preobražava materiju, nužne su i odgovarajuće novine u poretku figurativne misli. Te novine se opravdavaju promenom koja je ustanovljena u navikama, ideja-

ma i u svim oblicima ljudske aktivnosti, a koja je zasnovana isto onoliko na preinačenju okvira opažanja koliko i na preinačenju svesti«. Frankastel ovim stavom prevazilazi sve jednostranosti vulgarnog materijalizma i sociologizma, ali se u isto vreme, u jednom dijalektičkom poimanju čoveka i sveta, izdiže i iznad svakog idealizma u tumačenju umetnosti.

Frankastel, međutim, ne ostaje veliki samo na teorijskom planu. On je bio izvanredan i kad je prelazio na plan konkretnih socioloških analiza: sjedinjavao je ogromnu erudiciju u poznavanju likovnog sveta sa stvaralačkom primenom sociološkog metoda. Na svojim predavanjima u okviru jednog od poslednjih kurseva na Sorboni, koja je držao akademske 1968/69 godine, Frankastel je tumačio problem mutacija u umetnosti. Taj problem se za njega svodi na pitanje u kom momentu dolazi do promena stila i oblika. Otkrivajući uzajamnost delovanja pojedinih elemenata u složenom odnosu između umetnosti i društva, Frankastel je objašnjavao da duboke promene u duhu nastaju i preko korišćenih znakova i sredstava. U stvari, u pojmu referencije izražava se, po njemu, uzajamno dejstvo istorije i kulture. Na konkretnom primeru francuskog slikarstva 19. veka Frankastel je pokazao kako je došlo do dubokih promena u sistemu referencije. U ovom veku došlo je do raspadanja prethodnog sistema referencije. Taj prelaz se izražava napuštanjem jednog stila u slikarstvu koji je bio karakterističan za Engra. Engrovo slikarstvo je, kaže Frankastel, nastalo u svetu tradicionalne kulture. Međutim, sa velikim društvenim potresima u 19. veku portretno slikarstvo počinje da gubi svoj značaj. Prikazivanje događaja sada zamenjuje tu vrstu slikarstva. Do toga naročito dolazi u Napoleonovo doba. Pojavljuje se Delakroa. Kao čovek romantizma, koji se javlja i kao stil života i oblik mišljenja i osećanja, Delakroa je na svojim platnima izrazio neke literarne teme tog doba. On je, u stvari, bio pod velikim uticajem Bajrona i ostalih romantičara. Na planu sadržaja Delakroa je, dakle, izrazio neke teme koje su bile karakteristične za njegovo doba, ali na planu forme nije bio veliki novator. Frankastel smatra da je njegovo slikarstvo u velikoj meri imitacija, a manje izraz originalnosti i jednog ličnog stava. Njegov doprinos na planu forme i izražajnih sredstava se ogleda jedino u eksperimentisanju sa bojom. Na taj način Delakroa je, po Frankastelovom mišljenju, odigrao značajnu ulogu u evoluciji osećanja za boju.

Ovakav pristup jednom umetniku, njegovom delu i epohi u kojoj je nastalo pokazuje svu svoženost odnosa između određenog doba, stilskih

i formalnih karakteristika neke umetnosti i sadržaja koje ona izražava. Istinski nova i originalna umetnost mora da se izrazi u jedinstvu sadržaja i forme. Postoje periodi, kaže Frankstel, u kojima staro iskustvo nije dovoljno. Od generacije do generacije javlja se potreba novog određivanja u odnosu na materiju i u odnosu na društvo. Imaginacija se obično hrani određenim mitovima, simboličkim vrednostima. Pri promenama referencija i intelektualnih okvira akcenat se pomera na izbor novih tema, ali i na izbor novih sredstava. Stil i stilizacija jednog Engra javljaju se u jednom ograničenom domenu vezanom za portre. Tako se uvek iznova postavlja problem pikturalne figuracije.

Tumačeći na ovaj način odnos između umetnosti i društva, Frankstel je, tokom čitave dve decenije, stalno potvrđivao da sociologija umetnosti nije doktrinarna disciplina koja može da se izvede iz krutih shema. Njega danas više nema među predavačima, ali ostaje njegovo delo za nova tumačenja. Čak i onda kada bude izazivalo na polemiku, to delo će biti podsticajno za nove generacije istraživača i uvek prisutno u domenima sociološke misli. Kao čovek, Frankstel će onima koji su imali prilike da ga čuju ostati u dugom sećanju kao predavač izvanredne jezičke kulture i izvesne prefinjenosti u maniru.